

ЗДРАВКО М. ДЕЛЕТИЋ¹

ВЛАДАН А. ВИРИЈЕВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

ИСТОРИЧАР И САВРЕМЕНОСТ

САЖЕТАК. Савременост изучава и објашњава прошлост према својим мерилима и очекивањима. Историчари припадају истраживачима чији резултати су под присмотром савремене националне идеологије, актуелне политике, институција и грађана. Сви хоће да надзиру и вреднују, али искрено не помажу истраживачима и не цене научност на прави начин. Специфичност прошлости, њена недоступност непосредном истраживању, недостатак и непотпуност остатака и извора за многе области истраживања објективна су сметња историјским изучавањима. Неспорно је да на исходе истраживања утиче личност, знање и способност истраживача, нарочито могућа ангажованост. Утицаји идеологија, политике, моћних група и појединаца не смеју се занемарити. Аутори, на основу референтне литературе, научних искустава и промишљања настоје да нагласе нека од ових питања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историчар, истраживање, савременост, идеологија, објективност.

У многим наукама улога истраживача условљена је применом техничких уређаја и истраживачким методама, у историографији целокупни истраживачки и интелектуални процес мора да обави историчар. У историјским истраживањима нема уређаја, технолошког процеса или компјутерског програма који истраживача може да спречи да не погреши незнањем или не згреши намером.

¹ zdeletic@yahoo.com; virijevicvladan01@gmail.com

Рад је примљен 18. октобра 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. децембра 2017.

Историчар – писац историје има пресудну улогу у истраживању и писању извештаја о истраженом. Избор и употреба остатака и трагова прошлости (извора) и примена истраживачких метода потпуно су у његовој (не)моћи. Истраживач није савршен и безгрешан, може бити недовољно стручан, непоуздан, с различитим мотивима ангажован. Да би могао да се опире ограничењима и условљавањима времена у којем ради, историчар мора бити свестан своје друштвене одређености. Од његове опште културе, методолошких и историјских знања, савесности, упорности, добрих намера, погледа на прошлост и садашњост, очекивања, ангажованости зависи квалитет научног резултата као интелектуалног производа. И поред тога, појединац је субјект научног сазнања, он научност и сазнање ствара и саопштава (Митровић, 1991, стр. 169).

Предмет историјских истраживања проблематичан је својом сложености, али више тиме што није непосредно присутан (мерљив) у моменту истраживања. Прошлост реконструишемо (или научно конструишемо) на основу доступних остатака и традиције (Ђелстали, 2004, стр. 231). Они нам омогућавају да конструишемо могућу или вероватну слику прошлости, али нема ваљаних доказа да је то и неспорно објективна и целовита прошлост. Временски и просторни, као и друштвени контекст времена које истражује веома се разликује од времена кад су настала сведочанства која нас обавештавају о садржајима прошлости и општег историјског контекста истраживаног времена, то утиче на објективност (историчност) разумевања и научног објашњења. При томе, немамо несумњивих доказа ни да су сведоци (учесници) разумели своју савременост и да су хтели поштено да оставе сведочанство.

Прошлост у савремености постоји као реконструкција или осмишљена прича, мање или више заснована на траговима и остацима и обрађена применом научних метода, али може бити подешена или измишљена према потребама и очекивањима субјекта који тумачи прошлост или друштва којем је прича намењена. О свему могу постојати тумачења и објашњења колико постоји друштвених група или идеологија којима одређено осмишљавање одговара. Појединци, као субјекти који се баве историјом, део су исте приче, они производе различите верзије историје и износе аргументе као подршку (доказ) објашњења која нуде.

На рад историчара утичу, пракса сведочи претежно као ограничавајући фактор: предмет истраживања, сачувани и доступни

трагови и остаци прошлости, квалитет научног знања у одговарајућој области, општа и посебна знања истраживача, његове интелектуалне и стручне могућности и друштвена околина, која може деловати подстицајно кроз повећано интересовање за научни резултат или ограничавајуће, кроз исказане политичке утицаје и ненаучне интересе. Увек је могућа пристрасност и ангажованост.

Бављење науком је субјективни интелектуални чин (избор и реализација), на разне начине увек је пресудан историчар.

„Цео проблем се прелама у историчару. Он остварује сазнање и одлучујући је чинилац. То је увек конкретан, тиме непоновљив, дакле особит и сугестиван носилац потхвата, са свим добрим (могуће врхунским) и лошим способностима, с развијеним или закржљалим истинољубљем. Њега просвећеност – стручњак је, историчар – нагони да не служи политици и не подлеже страстима, али он живи, мисли, осећа, истражује и гради знања у оквирима одређеног времена и места, што значи увек у датом друштву, које има своја знања, гледишта и пристрасности, вредности, интересе, васпитање и школство, историјску свест, одређене мреже установа, материјална средства и духовна богатства, слободе и неслободе [...] такође науке с њиховом развијеношћу. Сазнање се одвија у сложеном односу субјекта и стварности која га окружује. Одређен је умногоме, али ипак не и сасвим, географским и хронолошким местом на коме настаје. Ипак, стручно се учи и негује, одређено је васпитањем и стечено обученошћу, зна се да се може унапређивати“ (Митровић, 1996, стр. 164–5)

Већ при избору проблема истраживања (теме) долази до изражаја отпорност историчара на потребе и утицаје друштвене средине (друштвене свести) или актуелне политике. Друштво у коме историчар живи и ствара заинтересовано је за одређена историјска знања и тумачења, историчар је у ситуацији да његова сазнања прошлости буду под притиском и оптерећењима његовог времена. Ту је разлог да се при избору истраживачког задатка често води рачуна о интересу друштва да неки проблем буде решен, лоше је ако се пође и од пројекта како да буде решен.

Историчар је изложен утицају емоција из савремености и прошлости, потребама и пројекцијама будућности. Резултат научног рада зависи од интелектуалних и стваралачких способности истраживача, његових општих, стручних и методолошких знања и вештина, осетљивости за проблеме, критичког односа према грађи и према свом раду, упорности у раду, дисциплине, личног

и научног поштења. „Ми се никад не можемо ослободити намера нашеї соїсївеної доба и наше соїсївене личности, и ово је можда већи непријатељ сазнања“ (Буркхарт, 1996, стр. 16). Опредељеност у избору теме и током истраживања не може остати без одраза на објективност резултата.

Историчар је део историје, он производи (пише) историју, истовремено је и сам производ историје, обликован је у историјским околностима, ствара у историјским околностима, може бити и учесник историје о којој пише. У тим оквирима ангажованост историчара може бити свестан избор (намера) или одраз његових убеђења, несвесног поистовећивања с предметом истраживања, познатим или претпостављеним очекивањима друштва у којем ради.

Историчар је историчан, јер је: производ друштвених односа, свести и културе времена у којем је формиран, у којем живи и ради; јер је делом учесник у стварању друштвене свести и културе; као житељ неког времена пред искушењем је да ли може да се одупре захтевима времена и друштва, растрзан је између жеље и потребе да оствари научно начело хтења за налажењем истине и бројних савремених подстицаја да буде користан, ангажован; може бити заробљеник времена у којем живи (Митровић, 1991; Петрановић, 1997). Обавезују га или усмеравају: друштвени односи, култура, друштвена свест, институције, политички субјекти, моралне норме, идеје, емоције, интереси. Контролишу га: послодавац, уредници, рецензенти, интересне групе. Научник „као дете свог времена, одражава идеолошке и друге предрасуде свог миљеа и историјски или социјално специфичних искустава и интереса“ (Хобсбаум, 2003, стр. 140).²

Саставни део методолошког поступка је стајна тачка историчара,³ она је упориште објективности или извор пристрасности. Такво упориште може се препознати код историчара, али и творца историјског сведочанства има неко одредиште (стајну тачку), позицију са које учествује у догађајима или их вреднује. У поступку критике извора узима се у обзир „стајна тачка“ творца извора, његов статус и однос према садржају о којем сведочи. „Сваки историчар има свој животни период, приватну осматрачницу с које посматра свет“ (Хобсбаум, 2003, стр. 245). Зато при

² О пристрасности види више: Hobsbaum, E., (2003). *O istoriji*. Beograd: Otkrovenje, стр. 139–155.

³ Термин *стајна тачка* користи А. Митровић (1991, стр. 76).

оцени методолошке стране индивидуалног рада треба испитивати друштвене услове у којима историчар ради, укупност околности које утичу на историчара. Треба сагледати околности које подстичу и оне које ометају научност.

Историчар је историчан не само у смислу да му се из околине хоће, па и може, наметати шта треба, а шта не треба да чини, често и како то треба да изведе. Има разлога и у самој струци.

„Историчност историчара одређена је од више чинилаца. Први чинилац је стање струке. Ту је најпре важна целина (степен) постигнутог сазнања, јер је то основа с које се може поћи и на коју се може ослонити. Затим долази развијеност метода, теоријска самосвест и степен схватања историјске стварности. Своје значајно место има мрежа и каквоћа научних установа, професионалних удружења, сталност и дуговечност гласила (часописа), онда и целине стручног живота заједно с техничком опремљеношћу, стручном успешношћу и укљученошћу у допринос научном духу и вредностима науке датог друштва и сл.“ (Митровић, 1991, стр. 183–4)

Важан фактор историчности историчара су политичке прилике и идеолошко стање, демократичност државе и друштва, што се своди на питање слободе стваралаштва и на врсте, степен и начин деловања политичких притисака и идеолошких стереотипа на науку и стваралаштво. На истраживања историје утичу многобројни чиниоци: групни интереси, жеља или потреба да се изграђује или одржава пожељни национални идентитет, претпостављени или прокламовани национални интереси, личне и колективне страсти, припадност колективу или политици, разноврсне предрасуде, једностраности, идеолошке ограничености. Недовољна или неквалитетна знања (незнања) појединца и науке у ширем значењу могу имати утицаја.

Историчност историчара може бити и у њему самом, бити његов избор. Најпростији одраз тога је избор теме, историчар бира проблем, изворе и литературу у складу са својим афинитетима и интересима. При томе се у принципу руководи интересима науке, али често и интересима друштва или утицајних групација и институција да нешто буде истраживано. Могућност избора може да резултира и заборавом, прећуткивањем и искључивањем онога што већ знамо (занемаривањем извора или резултата других истраживања).

Истраживач може одабрати да се понаша као припадник историје, чиме његова научност бива подређена сврставању. То може довести историчара у искушење да се обрачунава са прошлошћу,

да поправља или брани прошлост (да буде свесно ангажован). Одупирањем сврставању истраживач задржава могућност да буде самосталан и, у зависности од знања и способности, научан. Он одлучује да ли ће бити ангажован на остваривању ваннаучних циљева или радити (уз све изазове и одрицања) у служби научности. Пристрасност и политичка опредељеност су супротан ток од објективности и научности, ови се правци искључују.

У свим епохама могу се наћи историчари и дела која су подешена према политичким приликама, али су бројни и историчари који томе нису подлегли; истинска наука и научници налазе излазе. Историјска наука настоји да себи нађе место изван политичке праксе, да не буде учесник проучаване историје. Научник треба да се искључи из проучаваног времена и проблема и да се понаша као субјект који жели да зна. То није увек једноставно, друштво често од историчара очекује да пише поучно и практично, да буде чувар универзалних вредности, некад и поправља историју. Друштво у суштини не прихвата тумачење које не одговара савременим очекивањима и друштвеној свести, без обзира на које се изворе и аргументацију тумачење ослања или позива. Друштво, групације и институције имају очекивања од знања о прошлости, желе да преко њих уреде нешто у садашњици или заснују нешто у будућности. Логика и принципи научности (методологија) очекују нешто друго.

Историчар има проблем са изворима и чињеницама, са својим схватањима и потребама, са стереотипима времена у којем ствара, али и са очекивањима како ће његов резултат бити прихваћен. Деловање и трајање научног резултата зависи од тога како га вреднује и прихвата време у којем се користи (садашње и будуће).

„Истраживач и сам, по правилу, припада некој друштвеној групи и тешко може да се ослободи владајућих предрасуда и вредности друштвене групе: у већини случајева ни сам није свестан утицаја које група има на њега и његов научни рад. Ослободити се моћних сила своје нације, класе, расе, странке итд., које намећу своје системе вредности и групне интересе, то могу само изузетно јаке научне личности. Јер за све друге групе истина се не одређује као слагање идеја са чињеницама, већ као слагање идеја са групним интересима“ (Шушњић, 1999, стр. 184).

Историчар је припадник свог друштва и времена, то утиче на његову свест и мишљење о прошлости, као и мишљење о значају знања које ствара. Наука у целини припада неком друштву и не-

ком времену, научност се остварује у датим околностима и има сврху за време у којем се остварује. Историјске изворе истраживач тумачи у складу са својом историјском и друштвеном свешћу, вреднује истраживану историјску стварност својим системом вредности, као и мерилима историјске и друштвене свести времена у којем живи. То носи ризик од непотпуног или нетачног разумевања исказа извора, самим тим и стварања необјективних закључака, од модернизације прошлости.

Сврха може да утиче на резултат, везана је за одређену праксу и очекивања.

„Генеза научних исказа је најтешње повезана с њиховим важењем. Историјско знање се користи у различите ваннаучне, па и политичке сврхе. Историјски контекст сазнања и његови резултати не детерминишу довољно циљ и сврху његове употребе и искоришћавања“ (Кока, 1994, стр. 257).

Научни искази и аргументације на више начина могу бити зависни од ваннаучне праксе, интереса и оцена вредности. Знања о историји користе се за ваннаучне и политичке потребе. Ти разлози могу утицати на избор теме, приликом избора хипотеза, теорија и појмова, избору узорка објашњења приликом одлучивања о томе шта важи као прихватљив одговор. Проблем за науку је то што научно сазнање не одређује сврху и начин његове употребе (Кока, 1994, стр. 256–7).

Треба разликовати учинак историчара у друштву и учинак његовог дела. Историчарев резултат може играти улогу у савременој пракси али исход и употребљивост не смеју бити унапред претпостављени. Истински научник не истражује са унапред замишљеним исходом и очекивањима учинка свог производа. Историчар који није намерно ангажован настоји да оствари истраживачку и ауторску самосталност. То од њега захтевају историчност и научност као принципи.

Професионални историчари јесу најодговорнији за стање историографије, али нису једини који пишу о прошлости и чији учинак делује у пракси. Публицисти и љубитељи прошлости са великим амбицијама и очекивањима производе бројна „дела“ из области за чије разумевање се нису школовали. Иза већине таквих „дела“ не стоји ваљан метод и систематско истраживање. „Медији формирају историјску културу нарочито у преломним периодима, када потреба за стварањем смисла посредством историјске приче постаје акутна. У тим ситуацијама историја служи као мит који хомогенизује идентитет, па се лако заборавља.“

вља да је историографија понајвише наука када је неугодна и критичка“ (Куљић, 2006, стр. 136). Производ историчара делује и изазива последице без обзира да ли је истинит или неистинит, да ли је то о чему говори појавно или измишљено. Неретко, дело има учинке о којима аутор није размишљао, могућности употребе дела нису временски ограничене.

Због утицаја догађаја на свест историчара, као и утицаја активних или живих учесника, нарочит је проблем тумачење савремене историје и недовршених процеса. Прошло и садашње се неминовно преламају кроз мисао историчара. Историчар свога времена је у вртлогу историје, може бити пресудно руковођен својим доживљајем истраживаног времена и проблема (бити пристражан). „Виђења граде уверења од којих зависи намера“ (Митровић, 1996, стр. 11). У догађајима из блиске прошлости има пуно нејасног у узроцима и несагледаног у последицама, савремени садржаји делују и не може се претпоставити исход (последица). Ако покуша говорити о последицама блиске прошлости историчар може да преурани са исказом, историја као наука не предвиђа будућност. Посебан проблем је припадање и потреба или обавеза да се мисли у складу са партијском политиком. Историчар са улогом политичара у суштини се препушта репродуковању и правдању идеологије.

Истовремено, стручан и одговоран историчар може из савремених догађања препознати ваљане аргументе и понудити стручно тумачење колективног искуства. То тумачење не мора бити одрживо на дуги рок, али може бити својеврстан стручно сачињен извор за касније генерације историчара (Петрановић, 1997, стр. 29–30). Тумачење савремене историје је у домену публицистике, али тако настају свједочанства савременика, која могу касније показати како је догађања тумачио савременик и како је друштво на њих реаговало. Тако настаје писана традиција као историјски извор (деталније Делетић, 2013, стр. 185–197). „Историја ствара људе и обликује њихове судбине“ (Бродел, 1992, стр. 57). Историчари могу о савремености оставити прикупљене чињенице и објашњења, што не могу актери савремености или што недостаје стереотипној службеној документацији.

Историјски радови пишу се да буду разумљиви читаоцу, а не ради неке замишљене, универзалне потребе да прошлост буде кроз причу обновљена. За кога обновљена, ако не за савременог читаоца? Осим тога, историчар проучава прошлост знајући догађај и последице, што учесницима и онима који су оставили све-

дочанства није било доступно. Познати исходи могу да утичу на коначну оцену догађаја, зато што догађаје вреднујемо по последицама, које могу настати касније, без удела учесника историје. Међутим, често судимо историји на основу тога што се касније десило тражимо кривце за последице.

Нема довољно разлога за сумњу у могућност истраживања прошлости. Ограничења и проблеми постоје, али прошлост је могуће обновити и сазнати на начин који задовољава такву жељу времена које истражује. Нека друга времена или потребе даће друга објашњења, са којима ће бити задовољни. У тумачењима историја може да се понавља, свака генерација пише историју по својој мери истинитог или прихватљивог.

Посебно питање у историографији је остваривање начела објективности, у смислу пристрасног тумачења извора и пристрасног писања. Највећим делом и то је у моћи (и немоћи) историчара, он утврђује, бира и тумачи чињенице. При томе, историчар је нужно селективан у смислу да не може наћи све чињенице које се односе на предмет истраживања. Селективност може бити и последица намере. Ако је заинтересован за исход аутор ће наћи чињенице које жели, занемарити оне које му не одговарају, осмислиће значења у складу са намером; подесиће избор и тумачење материјала према свом пројекту. Ту нема много научности и историчности, али таквих „резултата“ има у свим временима и свим културама.

Историчар (као и творац извора) може сведочити и писати не-објективно (пристрасно, ангажовано) намерно и ненамерно. Пристрасност је спремност или пристајање писца историје да подреди поступак или резултате истраживања идеолошким, политичким (и другим) убеђењима или захтевима ауторитета (појединци, странке, органи). Аутор може имати и својих разлога за пристрасност и ангажованост; може бити пристрастан према људима (учесницима догађаја) или према чињеницама. Може то исказати избором извора и чињеница, тумачењем (давањем значења), вредносним судовима, истицањем, али и прећуткивањем (игнорисањем).

Пристрасност је у самом историчару, његов је вољни или несвесни избор. Намерно је историчар пристрастан (ангажован) кад свесно заступа личне, партијске, верске, националне или неке друге интересе и износи тврдње за које нема подлогу у коришћеној грађи. Он зна да оно што пише није утемељено у сведочанствима, али хоће да саопшти нешто друго. Ненамерно је не-

бјективан или ангажован ако поступа према убеђењима, кад мисли у складу са политичком, верском или националном припадношћу. Писац историје може бити необјективан и услед недовољног знања или површног рада, ако мисли да у изворима налази оно што је стварно другачије, мада се то често прихвата као заблуда. Необјективност и ангажованост се разликују, ангажованост је намерна док необјективност у смислу сагласности са прошлошћу може бити и одраз недовољне истражености или непотпуног разумевања извора. Историчар који не зна довољно о предмету истраживања и истраживаном контексту, или не уме ваљано радити са изворима, може да буде убеђен да је у праву, није ангажован у смислу намере, али је његов резултат непотпун или необјективан.

Историчар може бити ангажован када се руководи интересима свог времена или се зближи са предметом истраживања и тако доведе себе у позицију да поправља или брани прошлост. Заштиту од зближавања са објектом истраживања омогућава свест о нужности одвајања истраживача и предмета истраживања, јасна намера да се постигне неопходна удаљеност и избегне заинтересованост за исход.

„Појављује се тиме 'психолошка дистанца', овога пута као свесна опредељеност да се у корист објективног искористи оно што проучаваоца удаљује од проучаваног. Свест о дистанци је важнија од саме дистанце, зато јер се она може искористити тек ако историчар зна и хоће доиста да сазна. И обрнуто, неистинољубиви историчар може, чак у пресудној мери, умањити деловање постојеће удаљености од предмета“ (Митровић, 1996, стр. 114),

може му се приближити у циљу остваривања намере с којом је ангажован (неистинољубивост јесте ангажованост и није ненамерна).

У кризним ситуацијама стварају се услови да се потребе и очекивања садашњице правдају изабраном прошлошћу: позива се на историјско право, некадашњу владавину или припадност, победе, поразе, губитке, неправде, злочине. Историја се може усаглашавати са актуелним потребама кроз избор проблема истраживања, подешавањем и осмишљавањем тумачења. Може се то учинити циљаним избором извора и сведочанстава, уважавањем или игнорисањем извора у складу са намером писца историје (Куљић, 2006). Није редак случај да се исти извори и литература различито користе, то је одраз актуелизације према очекивањима онога ко користи историју. У науци то није допуштено, остало

је ствар избора онога ко пише и онога ко чита или употребљава историју. Манипулација се често „пакује“ као аргументација за савремене потребе и акције власти и политичке елите. Променом интереса могу се исти садржаји прошлости осмислити на нов начин; народ то прихвата, нарочито ако се покаже ко је непријатељ. Од историчара се у таквим (не)приликама тражи или очекује да подрже пожељну причу, ако неће да помогну треба да ћуте. Другачије мишљење није прихватљиво, без обзира на истинитост и аргументацију.

Измишљене традиције, митови, нови симболи, датуми и места страдања лако се од идеолога и произвођача пожељне (корисне) прошлости дизајнирају и „продају“ народу, нарочито ако се повежу са осмишљеним страхом или очекивањем од будућности која се нуди (детаљније Куљић, 2006). Изрека каже да историју пишу победници, истина је да употребу и писање историје контролишу они који имају политичку и економску моћ. Победе нису за сва времена, улоге се мењају (историја Југославије нуди више таквих примера). Промене у друштву траже и промену историјске позадине, увек је на зиду слика коју домаћин жели да гледа или другима покаже. Ако се јавности понуди прича коју може да прихвати у датом времену, мало ко се пита ко је аутор такве „историје“.

Питање модернизације прошлости стално је актуелно, то је једна од замки бављења прошлим и невидљивим. Прошлост се модернизује кад о њој закључујемо на основу савремених искустава, кад у прошлост преносимо модерни начин размишљања о активностима људи, њиховој мотивацији, друштвеним односима и другим садржајима историје. Прошлост се свесно модернизује ако се у тумачење прошлости учитавају савремени планови и очекивања, кад се прошлост тумачи као корисна за садашњицу и пројектовану будућност, а не из жеље да се разуме и сазна каква је била. Таква модернизација тражи селекцију извора и осмишљавање чињеница у складу с пројектованим исходом. Садржаји прошлости морају се учинити разумљивим и блиским (оживети се) да би њихова инструментализација успела, морају се осмислити и концептуализовати на савремени начин. У овом случају употребљивост приче је важнија од историчности. То називамо идеологизацијом или политизацијом, јер такво писање задовољава идеолошке и политичке потребе и пројекте. Нису сви историчари од заната изван тога, али историчари који држе до интегритета и научног поштења истрајавају у одбрани науке,

одричући се материјалних и политичких користи од ненаучне употребе својих истраживања.

Модернизација прошлости није увек намерна, она може бити изазвана нескладом између мишљења времена које проучава и схватања историјског контекста проучаваних садржаја. Могућност за ненамерну модернизацију је условљена тиме што историчари не располажу непосредним приступом људима и активностима из минулих времена. Везу са прошлошћу остварујемо имгинацијом и покушајем емпатије, али увек постоји дилема у погледу објективности (разумевања) и адекватног објашњења. „Историја се не може писати уколико историчар не успе да оствари неки вид контакта са начином мишљења оних о којима пише“ (Кар, 2001, стр. 22). То је често извор неспоразума прошлости и савремености. Прошлост, у коју нема непосредан увид, историчар тумачи појмовима и концептима свог времена, он нема ваљаних појмовних и концептуалних оквира ван свог времена и друштвене свести у којој је формиран или у којој ствара. Историчар открива прошлост са становишта садашњости, зато што је историчар садашњост и зато што су његови концепти и појмови којима барата садашњост. Историчар размишља као окружење и поставља питања на која садашњост очекује одговоре (Делетић, 2013).

Није редак случај да историчар или публициста у тумачење прошлости пројектује своја очекивања, да прошлост тумачи онако како он мисли да је могло или требало нешто да се догоди. Међутим, оно што нама данас изгледа као погрешно или недемократско некад је могло бити нужно. Често средњи век тумачимо као период „мрака“, заосталости и дивљаштва. При томе губимо из вида да ли је то био напредак у односу на време које је претходило; не размишљамо о томе да су људи у некој прошлости живели најбоље што су могли у свом времену. Колико год да верујемо у могућност сазнавања прошлости и објективност науке,

„никада не можемо да осетимо аутентични дух времена онако како су га осећали људи који су тада живели јер, за разлику од њих, ми знамо шта се после тога догодило; значај који придајемо одређеном догађају неминовно је условљен тим знањем“ (Тош и Ланг, 2008, стр. 227).

Неки ниво модернизације неизбежан је да би се предмету истраживања дао смисао. „Дати смисао нечему значи уклопити појмове, искуства и слично у наш свет. То значи претворити непознато у познато, необјашњиво у објашњиво“ (Хелер, 1984, стр. 107). Прошлост можемо објаснити, или разумети објашњење

које нам нуди историографија, у појмовима који су нама јасни, како онима који су део нашег искуства тако и појмовима осмишљеним ради објашњења нечега чега сада нема (фараон, гладијатор и др.), ризикујући да при формирању или употреби појмова не досегнемо све што је некада било садржано у феномену који означавамо нашим појмовима. Други истраживач може иста сведочанства протумачити на други начин, постављањем различитих питања или другачијим повезивањем сведочанстава (Делетић, 2013). Суштина је томе да потребе времена доводе до несклада са постојећом сликом о прошлости. Нове потребе постављају нова питања и траже другачије одговоре. И сами истраживачи мењају приступ истраживањима, прилагођавају метод и уводе нова питања. То даје нове одговоре, које савремена или нека наредна садашњост може поново преиспитивати.

Разлике у објашњењу, па и необјективност, могу настати и зато што мислећи о прошлости ми вршимо вредновања: објашњавамо, карактеришемо, рангирамо. Историчар вреднује прошлост из своје садашњости, која у суштини јесте субјективност. И кад у изворима нађе аутентична вредновања, истраживач их пропушта кроз савремене филтере, дајући им разумљиво значење (смисао). Ту свесно и несвесно долази до изражаја све оно што чини радну и стваралачку личност и способност историчара.

Неминовно је да историчар располаже системом вредности свог времена, не само зато што је сам део савремености, већ и зато што нема поузданог начина да у потпуности схвати систем вредности времена и људи којима се бави, нема начина да размишља као они. Тако често настаје проблем како да се вредности прошлих времена, које нису довољно познате, мере системом вредности времена у којем се проучава, које се по бројним параметрима битно разликује од прошлог времена и његових животних околности. Грађа настала у току догађаја ретко садржи вредносну компоненту; она настаје у тренутку а догађај се одвија и даље и његове се „вредности“ могу сагледати тек по завршетку и произведеним последицама. И ако се у документима нађу изрази вредновања, она одговарају тренутку у којем су настала, актери догађаја могли су променити мишљење или вредносни суд у даљем току догађаја или суочени са последицама. И сам историчар стицањем нових искустава и знања може променити систем вредновања и своје закључке, што упућује на претпоставку да и научне радове треба читати у складу са временом у којем су настали.

И поред свих замки, научник је у обавези да изриче вредносне судове. Ако научник избегава да донесе вредносни суд о чињеницама он то препушта неком другом, ко је мање способан и стручан, можда и ангажован. Суд неуких или промишљених може да буде прихваћен у јавности, или да послужи као основа за доношење значајних одлука (Шушњић, 1999, стр. 186). Научник који избегава да искаже вредносни суд посредно преузима одговорност за недовршен посао.

Вредновање на одређени начин садржи и морални суд, при чему можемо говорити о моралном суду историчара и моралном суду учесника, односно аутора сведочанства које нам преноси морални суд из минулог времена (види Хелер, 1987, стр. 169–182). Све људске заједнице имале су (имају) неке норме понашања. Те норме и осећања која настају код људи у њиховом испуњавању (неиспуњавању), односно последице понашања условљеног моралним нормама (обичаји, веровања), део су историје и треба их схватити зато што врше утицај на понашање људи (делују као мотиви понашања). Значај моралних норми појачан је у кризним ситуацијама, у којима људи често реагују против своје воље или разумских критеријума.

Историчар, кад треба да се бави моралом, долази у искушење да морална начела свог времена пројектује на прошлост. У изворима се ретко налазе подаци о моралној основи људског понашања и систему вредности у изучаваном времену. Највећи део историјске грађе не настаје с намером да вреднује или сведочи, она је производ и остатак догађаја, настао из практичних разлога. Чак и кад у извору нађемо вредносне судове, немамо поузданих показатеља о њиховој основаности или објективности. Историчару остаје да замишља те садржаје, али нема са чим да их упореди. При томе, касније разумевање није изворно, без обзира на ваљаност, накнадна памет не припада догађању. Учесник историје био је под притиском норми, разлога за и против њиховог поштовања, био је друштвено одговоран и санкционисан за поштовање морала. Историчар све то треба да замисли, а да при томе не трпи последице ако погреши. Излаз је у опрезу при изрицању моралних судова, али не и у избегавању да се искаже суд. Научник је дужан да саопшти свој суд у складу са сазнањима, убеђен да је у праву или да је то вероватно, при чему тешко да може имати неспорне доказе о ваљаности свог исказа (Делетић, 2013).

Системи вредновања бременити су недоследностима и противуречностима, али одговоран историчар настоји да у тумачење

прошлости не унесе непотребну количину својих вредности, погледа на свет, предрасуда, некад и интереса, мора се трудити да не вреднује с намером. То чини да се свесно раздвајају истраживач (историјска наука) и предмет истраживања (историја), омогућава да се постигне да предмет истраживања буде заштићен од ангажованости истраживача, као и од деловања друштвене реалности и времена у којем се истраживање обавља.

Посао историчара треба узимати као недовршен, истраживање треба посматрати као етапу у неограниченом процесу сазнавања прошлости. „Свака генерација историчара преиспитује начин поимања прошлости и писања о њој“ (Блек и Макрејлд, 2007, стр. 95). Увек ће се наћи неки нови истраживач, спреман да поново завири у неки проблем, не само зато што о садржајима историје и најбоље истраживање, због метода или коришћене грађе, можда није дало потпун одговор или што одговор не задовољава нови интерес, већ и зато што су могуће нове последице минулих догађаја. „Само духовно прост човек може да мисли и живи сигуран у своје простачко начело које не захтева допуну“ (Шушњић, 1999, стр. 29).

Садашњост садржи прошлост тако што постоје последице или трагови прошлости у садашњости. Догађаји имају последице, значај зависи од последица које изазову, а не од догађаја по себи. Због тога се догађаји могу видети у светлости веза које стварају њихове последице. Ако циљ историчара није да прави реконструкцију прошлости, него и да је разуме, његов посао није завршен докле год догађаји имају последице. Друштвене промене отварају нова питања, јављају се нове потребе обраде прошлости, тражи се њихово место у актуелним очекивањима. Стара питања не задовољавају нове потребе и постављају се нова (не значи и ближа историјској истини).

На крају, историја је озбиљна и одговорна наука. „Усеви које одгајамо на својим пољима могу да заврше као нека врста опијума за народ. [...] Лоша историја није безопасна историја. Она је опасна“ (Хобсбаум, 2003, стр. 293–4). Историчар може настојати да буде неангажован, међутим, његово дело се користи мимо његове воље и намере, производи учинак зависно од начина како га појединци и групе употребљавају. Историчар не може утицати на то како ће његов резултат бити коришћен у пропаганди или производњи нових митова у блиској или даљој будућности. Ипак, често за начин употребе оптужују аутора, а не онога ко манипулише његовим делом.

- ЛИТЕРАТУРА Бродел, Ф. (1992). *Сѣиси о истѣорији*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Буркхарт, Ј. (1996). *Размаѣрања о свеѣјској истѣорији : о изучавању истѣорије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Делетић, З. (2013). *Испѣраживање истѣорије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Кока, Ј. (1994). *О истѣоријској науци : оѣлеги*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Митровић, А. (1996). *Пройѣшивање Клио: оѣлеги о ѣеоријском у истѣориоѣрафији*. Београд: НИУ „Војска“.
- Петрановић, Б. (1997). *Испѣоричар и савремена еѣоха*, 2. издање. Београд: Стручна књига, Универзитет Црне Горе.
- Тош, Ц., и Шон, Л. (2008). *У ѣрајању за истѣоријом*. Београд: Clío.
- Blek, Dž. i Donald M. M. (2007). *Izučavanje istorije*. Beograd: Clío.
- Kar, E. H. (2001). *Šta je istorija*. Čačak, Beograd: Gradac.
- Kuljić, T. (2006). *Kultura sećanja : teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitrović, A. (1991). *Raspravljjanje sa Klio: o istoriji, istorijskoj svijesti i historiografiji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ćelstali, K. (2004). *Prošlost više nije što je nekad bila: uvod u historiografiju*. Beograd: Geopoetika.
- Heler, A. (1984). *Teorija istorije*. Beograd: Rad.
- Hobsbaum, E. (2003). *O istoriji*. Beograd: Otkrovenje.
- Šušnjić, Đ. (1999). *Metodologija: kritika nauke*. Beograd: Čigoja štampa.

ZDRAVKO M. DELETIĆ

VLADAN A. VIRIJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

HISTORIANS AND MODERNITY

Modernity investigates and explains the past, according to its standards and expectations. Historians are the researchers whose results are under the surveillance of the modern national ideology, current policies, institutions, and citizens. Everybody wants to monitor and evaluate, but they honestly do not help researchers and do

not appreciate professionalism in the right way. The specificity of the past, its inaccessibility to direct research, lack and deficiency of the remains and sources of many research areas are objective obstacles to historical studies. It is undisputed that the outcomes of the research affects personality, knowledge, and ability of researchers, as well as their possible involvement. Impacts of ideology, politics, powerful groups, and individuals must not be neglected. The authors, based on the reference literature, research experiences, and reflections, tend to highlight some of these issues.

KEYWORDS: historian, research, modernity, ideology, objectivity.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

